

12. Саксон Грамматик. Деяния данов. В 2-х томах (16 книгах). Т. 1: Книги I-X / Перевод с латинского А. Досаева, под ред. И.А. Настенко. Москва : «SPSL»-«Русская панорама», 2017. 608 с.
13. Срезневский И. О языческом веровании древних славян в бессмертие души. Б.м., 1847. 12 с.
14. Стурлусон С. Младшая Эдда. Ленинград : Наука, 1970. 254 с.
15. Толочко Алексей. Очерки начальной руси. Киев-Санкт-Петербург : Яаурус, 2015. 336 с.
16. Чибиров Л.А. Традиционная духовная культура осетин. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 711 с.
17. Шарко Е. О. Из области суеверий малоруссов Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. 1891. № 1. С. 168–175.
18. Элиаде Мирча. Шаманизм: Архаические техники экстаза. Киев : София, 1998. 384 с.
19. Ellis H. R. The Road to Hell: A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature. London : Cambridge University Press, 1943. VIII, 226 p.
20. Ellis-Davidson H. R. Gods and Myths of Northern Europe. Harmondsworth : Penguin Books, 1990. 251 p.
21. Gieysztor Aleksander. Mitologia Słowian. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. 407 s.
22. Szczepanik Paweł. Słowiańskie zaświaty. Wierzenia, wizje i mity. Szczecin: Triglav 2018. 190 s.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-42>

Стоянова Д. Ф.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ОДЕСЬКІ ДАМАСКИНИ ЯК СВІДЧЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Звернення до рукописної спадщини має першочергове значення для дослідження не лише історії народу, його культури, етнографії, мови, літератури, а й для вивчення особливостей міжнаціональної взаємодії, яка своєю різноплановістю і багаторівневістю впливає на матеріальне та нематеріальне буття суспільства. Характер такої взаємодії, з іншого

боку, детермінується соціально-історичними, політичними, економічними, культурно-ідеологічними та релігійними чинниками. Писемні пам'ятки фіксують стан міжкультурних взаємин на певному часову зрізі та відображають специфіку їх взаємозалежності від екстралінгвальних факторів. Для осмислення історичного розвитку мови необхідними параметрами аналізу творчого співробітництва культур є закономірності рецепції творів одного народу іншим, принципи вибору цих творів, особливості конструктивного засвоєння закладеного в них основного ідейно-сміслового послання та методів його мовної й художньо-стилістичної об'єктивації. Так, ілюстрацією одного з фрагментів багатовікової й тісної взаємодії між двома народами – болгарським та грецьким – може послужити література дамаскинів. Термін «дамаскин» походить від імені грецького митрополита, проповідника та письменника XVI ст. Дамаскина Студита і вживається на позначення повних або часткових болгарських перекладів збірника проповідей та житій «Тезаурус» Студита, опублікованого у Венеції у 1557–58 рр. [8, с. 4]. Книга була перекладена в Болгарії у XVI ст., відразу після її виходу у світ. Згодом, у XVII–XVIII ст., склад дамаскинів починає збагачуватися так званими недамаскиновими словами [6, с. 284], зустрічаються збірники, до яких Дамаскинові слова не входять взагалі [9, с. 147]. Проте назва «дамаскин» у болгарській рукописній традиції за цими релігійно-дидактичними пам'ятками закріпилася. «Тезаурус» Студита – новаторський за своєю природою твір, позаяк у ньому звучить прогресивна на той час ідея написання літературних творів зрозумілою, ясною мовою, наближеною до народного мовлення. Варто зауважити, однак, що попри палкий заклик Студита до оновлення мови літературної творчості, підвищення ступеню її загальнодоступності та орієнтації на потреби й можливості широкого кола віруючих, перші переклади «Тезаурусу» було написано традиційною, архаїчною книжною мовою [3, с. 731]. Дамаскини ж XVII ст. і особливо XVIII ст. віддзеркалюють цілковите сприйняття програми Студита на осучаснення мови та усвідомлений підхід до її реалізації [2]: повторні переклади грецького оригіналу, редакції/адаптації/правки/переробки архаїчних дамаскинів, нові компіляції здійснюються мовою, що відображає експансію лексико-граматичних рис живого мовлення. Це означає, що сприятливі для зародження та розвитку прогресивних літературно-писемних тенденцій соціально-історичні умови, які в Греції склалися ще в XVI ст., у Болгарії створилися лише у XVII ст. [2, с. 44]. Оскільки дамаскини XVII–XVIII ст. репрезентують якісно новий етап мовного розвитку, в науковій літературі їх прийнято називати «новоболгарськими».

Серед рукописів цінної колекції відомого славіста та любителя слов'янської давнини В. І. Григоровича, що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці, представлено 4 новоболгарських дамаскини: 1/114 (37/(63)); 1/117 (36/(62)); 1/123 (39/(65)); 1/154 (38/(64)) [7].

Звернемося до детальнішого розгляду складу новоболгарської пам'ятки № 1/154. На відміну від інших одеських дамаскинів, до рукопису 1/154 не входять дамаскинові слова. Це конволут, тобто скомпонований збірник, який об'єднує в одній палітурці самостійні і між собою не пов'язані твори, часто різних авторів. Досліджуваний рукопис складається з 3 окремих частин. Перша частина являє собою список комплексу недільних проповідей Великоднього циклу. Приписка, яка міститься на 2 аркуші, гласить, що переклад з грецької здійснено ієромонахом Рильського монастиря, духівником Йосипом Брадати, а його список – монахом Никифором Рильським у Рильській святій обителі у 1757 р. Автограф перекладу Йосипа Брадати, який послужив протографом для Одеського списку, наразі зберігається у Софійській національній бібліотеці імені Св. св. Кирила та Мефодія (шифр 1419) [10, с. 140–146]. Болгарська дослідниця Д. Петканова встановила, що за основу свого перекладу видатний книжник, перекладач, дамаскінарій, монах-таксидіот Йосип Брадати обрав видання книги «Kuriakodromion» Агапія Ландоса Критянина, опублікованого Акакієм Діакрусісом у 1681 р. [9, с. 100]. Книги грецького християнського монаха, письменника, інтелектуала Ландоса викликали, порівняно з іншими авторами, особливий інтерес у болгарських релігійно-культурних діячів XVII – XVIII ст., користувалися високою популярністю і набули у тогочасній Болгарії великого поширення [9, с. 55]. Написані новогрецькою мовою, призначені для читання та розуміння широкими колами народних мас, книги були суголосними з панівними настроями болгарської інтелігенції. Відтворюючи факти сучасної дійсності, які співпадали з болгарськими реаліями, висловлюючи особисті думки та спостереження автора, твори талановитого письменника відповідали духовним потребам та аксіологічним цінностям аудиторії. Окрім того, авторитет Агапія Критянина підсилюється й фактом його тривалого перебування на Афоні, який впродовж багатьох століть відігравав роль посередника між грецькими та болгарськими книжниками, часто саме з Афону до Болгарії надходила інформація про деякі новітні явища та віяння культурно-літературного життя [9, с. 56].

Другу частину Одеського рукопису складає список «Катехізичних повчань» видатного візантійського релігійного та суспільного діяча, автора монастирського Студійського уставу Теодора Студита (759 – 826 рр.). Списки 2-ї та 3-ї частини написані іншою рукою, більш пізнім

скорописним почерком Безпосередніх приписок, які вказують на особу переписувача чи перекладача повчальних слів Теодора Студита, немає. Зафіксовані у тексті численні приписки попа Іліовича видають у ньому власника рукопису, а не переписувача [4., 386]. Оскільки перший і третій (згідно з припискою у кінці) розділи відображають переклади Йосипа Брадати, можна припустити, що список студитових проповідей теж співвідноситься з його перекладом. Як переконливо показують дослідження Д. Петканової, Йосип Брадати дійсно перекладав «Катехізичні повчання», взявши за основу видання Ніколаоса Глікиса «Kathxhtikon», опублікованого у Венеції у 1676 році [9, с. 135]. До книги увійшли 95 повчальних слів Студита, заповіт монахам та передмова видавця. Опубліковані проповіді Студита були «перекладені» або переписані «простою», народною мовою Герасимом ієромонахом Атонським та Парфенієм Пелопоннійським. Можливо, саме мовний підхід, застосований у книзі «Kathxhtikon», відіграв вирішальну роль при виборі Йосипом матеріалу і спонукав його до перекладу. Чималий творчий доробок лідера Рильської літературно-перекладацької школи і натхненного оратора-проповідника Брадати свідчить, що він і сам робив сміливі і рішучі кроки на шляху ствердження близької до живого мовлення мови як вдалого комунікативного засобу у книжно-літературній та церковно-релігійній сферах. Завдяки реформаторській діяльності, яка в світоглядному, загальнокультурному та мовно-правописному плані випереджала сучасне покоління, Брадати називають «предтечею болгарського Відродження» [5, с. 53]. З іншого боку, вибір перекладача міг бути спровокований необхідністю появи оновленого варіанту важливих для життя чернецтва і монастирської братії дидактичних настанов.

Третій розділ рукопису складає список циклу призначених для жіноцтва проповідей моралістично-наставницького змісту, який отримав у науковій літературі умовну назву «Жіночий збірник». Хоч приписка в кінці збірника і повідомляє, що переклад належить Брадати, в науці вважається, що походження збірника носить оригінально-авторський [7, с. 110] або частково оригінальний, з використанням попередніх перекладних джерел, характер [1, с. 121].

Болгарські пам'ятки XVIII ст. Одеської національної наукової бібліотеки свідчать про підтримку стійких мовно-літературних болгаро-грецьких контактів та значний вплив грецької культури на болгарський культурний розвиток. Особливості міжнаціональної взаємодії проявляються у принципах вибору грецьких творів для збагачення болгарського літературного репертуару, у характері їх засвоєння та перекладу, сприйнятті та осмисленні основних ідейних послань.

Реалізацію творчої співпраці обох народів забезпечують типологічно подібні, хоч і хронологічно асинхронні, соціально-історичні процеси та тенденції.

Список використаних джерел:

1. Ангушева-Тиханова А., Димитрова М. Самоков и борба на църквата срещу баенето и гадаенето. *Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика «Онгъл»*. София, 2013. Т. 12, год. VIII. С. 120–134
2. Дел'Агата Дж. Гръцките и славянски встъпителни формули към словата на Дамаскин Студит. *Студии по българистика и славистика* / прев. от итал. и състав. А. Влаевска-Станчева. София, 1999. С. 39 – 52.
3. Димитрова М. Дамаскинарска литература. *История на българската средновековна литература* / съст. А. Милтенова. София, 2009. С. 729–737.
4. Димитрова-Маринова Д. Поучението към жените и момите в ръкописната традиция от втората половина на XVIII в. *Старобългарска литература*. София, 2005. № 33-34. С. 380–393.
5. Кочева Е. Йосиф Брадати – предвестник на българското културно възрождане. *Съвременен български книжовен език (Основни развойни моменти и видни езикови строители)*: сборник науч. ст. София, 1983. С. 53–55.
6. Мирчева Е. Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. Велико Търново, 2001. 316 с.
7. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича. *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. Одесса, 1890. Т. 1. С. 5–133.
8. Петканова-Тотева Д. Дамаскините в българската литература. София, 1965. 260 с.
9. Петканова-Тотева Д. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII–XVIII в. *Годишник на Софийския университет. Серия: Факултет по славянски филологии, за 1968 г.* София, 1969. Т. 62. С. 51–153.
10. Христова Б., Караджова Д., Вутова Н. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. София, 1996. Т. 5. 536 с.